

GEOGRAFICZNO-POLITYCZNY ATLAS POLSKI

Polska w świecie współczesnym:
Perspektywa 2022

zredagowany i opracowany przez
Marcina Wojciecha Solarza
profesora Uniwersytetu Warszawskiego
ze współudziałem licznych współpracowników

Patronat Narodowy Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy w Stulecie Odzyskania Niepodległości

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

niepodległa

Sfinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa” na lata 2017-2022

UNIwersytet
WARSZAWSKI

WYDZIAŁ GEOGRAFII
I STUDIÓW REGIONALNYCH
UNIwersytet WARSZAWSKI

ZAKŁAD GEOGRAFII
POLITYCZNEJ I HISTORYCZNEJ
WYDZIAŁ GEOGRAFII I STUDIÓW REGIONALNYCH
UNIwersytet WARSZAWSKI

trzecia strona

Spis treści, wprowadzenia i opis Projektu są dostępne we wskazanych językach na stronie:

Contents and introductions, along with a description of the Project, are available in the languages listed at:

CN 内容和介绍，以及该项目的描述可使用下述语言阅读，点击：

DE Das Inhaltsverzeichnis, die Einführung und die Beschreibung des Projekts sind in den angegebenen Sprachen unter der folgenden Web-Adresse verfügbar:

ES El índice, las introducciones y la descripción del proyecto están disponibles en los idiomas indicados en la página web:

FR La table des matières, les introductions et la description du projet sont disponibles dans les langues indiquées sur le site Web :

UA Зміст, вступ та опис Проекту доступні на сайті наступними мовами:

RUS Содержание, вступление и описание Проекта доступно на интернет-сайте в следующих языковых версиях:

atlas2022.uw.edu.pl/tlumaczenia-atlas

ГЕОГРАФІЧНО-ПОЛІТИЧНИЙ АТЛАС ПОЛЬЩІ

Польща у сучасному світі:
Перспектива 2022

редакція та опрацювання
Марціна Войцеха Соляжа,
професора Варшавського Університету,
за участі численних співробітників

1918 • 2018

СТОЛІТТЯ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
1918-2018

Національний патронат Президента Республіки Польща Анджея Дуди у Століття відновлення незалежності

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

niezależność

Фінансування з фонду міністра культури та національної спадщини
у рамках багаторічної державної програми «Незалежна» на 2017-2022 рр.

UNIVERSITY
OF WARSAW

FACULTY OF GEOGRAPHY
AND REGIONAL STUDIES
UNIVERSITY OF WARSAW

ZAKŁAD GEOGRAFII
POLITYCZNEJ I HISTORYCZNEJ
WYDZIAŁ GEOGRAFII I STUDIÓW REGIONALNYCH
UNIWERSYTET WARSZAWSKI

trzecia strona

SPIS TREŚCI ЗМІСТ

- 13 | Pytaj o Polskę
- 17 | Питай про Польщу
- 21 | Bibliografia / Бібліографія

POLSKA W PRZESTRZENI I CZASIE

ПОЛЬЩА У ПРОСТОРИ І ЧАСІ

- 25 | Polska w Europie i świecie / Польща в Європі і світі
- 36 | NATO – historia i teraźniejszość / НАТО – історія і сучасність
- 37 | Unia Europejska – historia i teraźniejszość / Європейський Союз – історія і сучасність
- 38 | Strefa euro – historia i teraźniejszość / Зона євро – історія і сучасність
- 38 | Strefa Schengen – historia i teraźniejszość / Шенгенська зона – історія і сучасність
- 39 | Polacy wobec Unii Europejskiej / Поляки і Європейський Союз
- 46 | Kamienie milowe w historii Polski / Віхи в історії Польщі

GRANICE, TERYTORIUM, PAMIĘĆ

КОРДОНИ, ТЕРИТОРІЯ, ПАМ'ЯТЬ

- 53 | Granice i terytorium Polski / Кордони і територія Польщі
- 64 | Państwowość na obszarze Unii Europejskiej, EFTA i Wielkiej Brytanii – ewolucja historyczna
Державність на території Європейського Союзу, ЄАВТ і Великої Британії – історична еволюція
- 66 | Europa Środkowo-Wschodnia – zmiany geopolityczne w latach 966-2022
Центрально-Східна Європа – геополітичні зміни у 966-2022 роках
- 74 | Kształtowanie się granic Polski do 1939 / Формування кордонів Польщі до 1939 року
- 82 | Kształtowanie się granic Polski od 1939 / Формування кордонів Польщі після 1939 року
- 97 | Ludność na Ziemiach Zachodnich i Północnych w 1950 / Населення західних і північних земель у 1950 році

- 103 | Ludność zamieszkała od urodzenia / Населення, яке проживає на одному місці від народження
- 104 | Granice polityczne w obrębie współczesnej Polski – ewolucja historyczna
Політичні кордони у межах сучасної Польщі – історична еволюція
- 116 | Politycznogeograficzna regionalizacja współczesnej Polski / Політично-географічна регіоналізація сучасної Польщі
- 118 | Pamięć historyczna i tożsamość / Історична пам'ять та ідентичність
- 144 | Między Wschodem a Zachodem / Між Сходом і Заходом
- 154 | Polska na tle regionu / Польща на тлі регіону
- 160 | Dawna Rzeczpospolita Obojga Narodów vs. Rosja i Niemcy
Річ Посполита Обох народів vs. Росія і Німеччина

ROZWÓJ

РОЗВИТОК

- 165 | Polska wobec Europy: bilans powojnia / Польща і Європа: підсумки повоєнного періоду
- 170 | Bilans dekady. Polska na tle UE, EFTA i Wielkiej Brytanii
Підсумки десятиліття. Польща на тлі ЄС, ЄАВТ і Великої Британії
- 228 | Jakość edukacji / Якість освіти

PAŃSTWO I POLITYKA

ДЕРЖАВА І ПОЛІТИКА

- 233 | System polityczny. Polska na tle UE, EFTA i Wielkiej Brytanii
Політична система. Польща на тлі ЄС, ЄАВТ і Великої Британії
- 236 | Oficjalne podróże zagraniczne prezydentów Rzeczypospolitej
Офіційні закордонні подорожі президентів Республіки Польща
- 238 | Przedstawicielstwa dyplomatyczne – polskie za granicą i zagraniczne w Polsce
Дипломатичні представництва – польські за кордоном і закордонні у Польщі
- 239 | Rodzaje miejscowości w Polsce / Види населених пунктів Польщі
- 242 | Podział administracyjny Polski / Адміністративний поділ Польщі
- 244 | Zmiany w podziale administracyjnym Polski / Зміни в адміністративному поділі Польщі
- 245 | Nowe miasta w Polsce / Нові міста Польщі
- 246 | Polityka krajowa / Внутрішньодержавна політика
- 252 | Wybory centralne w latach 2015–2020 / Центральні вибори у 2015–2020 роках
- 266 | Referendum akcesyjne do Unii Europejskiej / Референдум щодо вступу до Європейського Союзу
- 266 | Referendum konstytucyjne / Конституційний референдум

NAZEWNICTWO GEOGRAFICZNE

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

- 269 | Zagraniczne nazwy geograficzne w Polsce / Закордонні географічні назви у Польщі
- 271 | Regionalizacja nazw geograficznych w Polsce / Регіоналізація географічних назв у Польщі
- 299 | Komunistyczne nazwy w przestrzeni publicznej w Polsce / Комуністичні назви у публічному просторі Польщі
- 302 | Nazwy w przestrzeni publicznej w Polsce od 1989 / Назви у публічному просторі Польщі після 1989 року

POLACY ZA GRANICĄ, MNIEJSZOŚCI W POLSCE

ПОЛЯКИ ЗА КОРДОНОМ, НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ПОЛЬЩІ

- 315 | Polacy w UE, EFTA i Wielkiej Brytanii / Поляки в ЄС, ЄАВТ і Великій Британії
- 316 | Największe „polskie” miasta poza Polską / Найбільші «польські» міста за межами Польщі
- 317 | Wschodnie pogranicze wyznaniowo-etniczne / Східне релігійно-етнічне прикордоння
- 320 | Polacy za granicą / Поляки за кордоном
- 332 | Mniejszości narodowe, etniczne oraz regionalne grupy językowe w Polsce
Національні та етнічні меншини, регіональні мовні групи у Польщі

POLSKA SOFT POWER

ПОЛЬСЬКА М'ЯКА СИЛА

- 341 | Sprawiedliwi wśród Narodów Świata / Праведники народів світу
- 342 | Polskie nazwy geograficzne na świecie / Польські географічні назви у світі
- 344 | Polskie nazwy geograficzne w kosmosie / Польські географічні назви у космосі
- 346 | Polskie ikony / Польські ікони
- 349 | Polscy misjonarze na świecie / Польські місіонери у світі
- 350 | Tłumaczenia polskiej literatury sfinansowane w latach 2015–2021 w ramach Programu Translatorskiego ©Poland Instytutu Książki
Переклади польської літератури, профінансовані у 2015-2021 роках у рамках Перекладацької програми ©Poland Інституту книги
- 351 | Cudzoziemcy studiujący w Polsce w roku akademickim 2020/2021
Іноземці, які навчалися у Польщі у 2020/2021 академічному році
- 352 | Podróże apostolskie Jana Pawła II / Апостольські подорожі Івана Павла II
- 354 | Uczestnicy Międzynarodowych Konkursów Pianistycznych im. Fryderyka Chopina
Учасники Міжнародних конкурсів піаністів ім. Ф. Шопена
- 355 | Międzynarodowe wyróżnienia przyznane Krzysztofowi Pendereckiemu
Міжнародні відзнаки, надані Кшиштофу Пендерецькому
- 356 | Laureaci Nagród Nobla / Лауреати Нобелівської премії

- 356 | Zdobywcy Oskarów i nagród na Festiwalu Filmowym w Cannes
Лауреати Оскара та нагород Каннського кінофестивалю
- 357 | Medale letnich i zimowych Igrzysk Olimpijskich / Медалі літніх та зимових Олімпійських ігор
- 357 | Medale Mistrzostw Świata w grach zespołowych / Медалі чемпіонатів світу у командних видах спорту
- 358 | Osiągnięcia piłkarskie Roberta Lewandowskiego / Футбольні досягнення Роберта Левандовського
- 359 | Turnieje tenisowe ery open wygrane przez Polaków / Тенісні турніри Відкритої ери, у яких перемогу здобули поляки
- 360 | Realizacje architektoniczne Daniela Libeskinda / Архітектурні реалізації Даниеля Лібескінда
- 361 | UNESCO w Polsce / ЮНЕСКО у Польщі
- 362 | Pomniki Historii w Polsce / Історичні пам'ятки Польщі
- 364 | Wybrane zagraniczne plenery filmowe w Polsce od 2000
Вибрані польські краєвиди у закордонних фільмах від 2000 року
- 365 | Plenery nagrodzonych polskich filmów pełnometrażowych od 1989
Краєвиди нагороджених польських повнометражних фільмів від 1989 року
- 366 | Polska Oficjalna Pomoc Rozwojowa / Польська офіційна допомога у розвитку
- 368 | Miasta partnerskie polskich miast / Міста-побратими польських міст
- 374 | Polskie marki za granicą / Польські бренди за кордоном
- 375 | Świat Wiedźmina / Світ Відьмака
- 376 | Wybrane godności honorowe i nagrody Lecha Wałęsy
Вибрані почесні титули і нагороди Леха Валенси

TEMPUS CALAMITATUM

TEMPUS CALAMITATUM

- 379 | Lotniczy transport pasażerski / Пасажирські авіап перевезення
- 381 | COVID-19 w Europie / COVID-19 у Європі
- 382 | NATO vs. Rosja [z Białorusią] / NATO vs. Росія [з Білоруссю]
- 385 | Polska dyplomacja w czasie wojny na Ukrainie / Польська дипломатія під час війни в Україні
- 386 | Napływ uchodźców z Ukrainy / Наплив біженців з України
- 387 | Unia Europejska – produkt krajowy brutto na mieszkańca / Європейський Союз – валовий внутрішній продукт на душу населення
- 387 | Unia Europejska – stopa inflacji / Європейський Союз – рівень інфляції
- 388 | System przesyłowy ropy naftowej i gazu w Europie Środkowo-Wschodniej
Система транспортування нафти і газу у Центрально-Східній Європі
- 390 | Autorzy
Автори
- 392 | Opis Projektu
Опис Проекту

PYTAJ O POLSKĘ

[...]

*Nie pytaj mnie, dlaczego jestem z nią,
Nie pytaj mnie, dlaczego z inną nie,
Nie pytaj mnie, dlaczego myślę że,
Że nie ma dla mnie innych miejsc.*

*Nie pytaj mnie, co ciągle widzę w niej,
Nie pytaj mnie, dlaczego w innej nie,
Nie pytaj mnie, dlaczego ciągle chcę,
Zasypiać w niej i budzić się.*

[...]

Obywatel G.C., Nie pytaj o Polskę

Ponad trzydzieści lat temu, u progu drugiej Niepodległości w XX wieku, ukazał się artykuł Stefana Kisielewskiego pod mocnym i znamienym tytułem: „Komu potrzebna jest Polska?” [Kisielewski 1990]. Felietonista nie udziela pełnej i ostatecznej odpowiedzi, pozostawiając ją otwartą dla współczesnego mu i przyszłych pokoleń. Wskazuje jedynie krótko, że Polska potrzebna jest na pewno jemu osobiście i samej Polsce [Kisielewski 1990, s. 31, 33]. Trzydzieści lat później, w innych układach międzynarodowych i krajowych, włączeni w struktury zachodnie, ale podzieleni wewnętrznie i na bieżąco konfrontowani z kluczowymi wyzwaniami dla państwa polskiego o charakterze globalnym i regionalnym, ponownie możemy powtórzyć i to pytanie, i odpowiedź – jest ona potrzebna na pewno Polsce i Polakom. Taką odpowiedź dyktuje doświadczenie historyczne, gdyż brak jej w długim wieku XIX (1795–1918) postawił polskie społeczeństwo obok rwącego nurtu historii, skazując na brak polskocentrycznego modelu nowoczesności, a późniejsze wtłoczenie w ramy „absurdalnego i początkowo arcybrodniczego ustroju” [Kisielewski 1990, s. 32] zaciągnęło hamulec w polskiej maszynie rozwoju na kolejne blisko pół wieku (1944–1989).

W kontekście Polski – „państwa słabszego, lecz zajmującego strategicznie ważne terytorium” [Mearsheimer 2019, s. VI] – należy pamiętać, że kraje „zainteresowane przetrwaniem w niebezpiecznym świecie polityki mię-

dzynarodowej nie mogą uchylić się od zmagania o potęgę. Nawet te, które chciałyby tylko żyć w pokoju, są skazane na tę bezwzględną rywalizację.” [Mearsheimer 2019, s. V]. Obserwacja ta wypływa także z namysłu nad polską historią, bo w ciągu wieku poprzedzającego ostatni rozbiór Rzeczypospolitej w 1795 roku – w imię spokoju – Polska „uchyliła się od zmagania o potęgę”, płacąc nie tylko jej utratą, ale również likwidacją państwowości.

Odzyskanie niepodległości w 1918 roku po 123 latach rozbiorów jest niewątpliwie jednym z najważniejszych kamieni milowych w polskiej historii. Niestety z perspektywy stulecia jest to zatruty jubileusz, bo w jego świętowanie wkrada się „fałszywy akord jak syk węża, / Jak zgrzyt żelaza po szkło”, który powinien przejąć „wszystkich dreszczem”, „wesołość” pomieszać „przecuciem złowieszczem” [Mickiewicz 1973]. W ciągu kolejnych 100 lat od roku 1918 Polska nie zachowała bowiem statusu w pełni suwerennego państwa dłużej niż przez 50 lat. W latach 1939–1989 patrzyliśmy „w twarz głodu twarz ognia twarz śmierci / najgorszą ze wszystkich – twarz zdrady” (Herbert 1983). Najpierw w latach 1939–1945 doświadczyliśmy „do ciemnego kresu / po złote runo nicości” (Herbert 1974) skazani na zagładę polityczną i biologiczną, później w roku 1944 Polska odrodziła się jako zniewolony trybik w sowieckiej maszynie imperialnej, choć ze swoim miejscem na mapie i szansą na przetrwanie Polaków jako narodu. Niestety pozostałe, niepodległe 50 lat

tego stulecia też nie napawa zbyt dużym optymizmem – to „melodyja zmałona [...] akordem rozdąsanym”: nieważne czy niepodległa Polska była „z naszej krwi czerwona” (po pierwszej wojnie światowej), czy nie wstała „o własny wielki trud oparta” (po zakończeniu zimnej wojny), w obu odsłonach wolności (1918–1939; po roku 1989) okazywała się nie być „biała z naszego żaru” (Hemar 2005), pograżając się w ostrych i destrukcyjnych sporach i konfliktach politycznych. „Czy [zatem] instrument niestrojny? czy się muzyk myli?” (Mickiewicz 1973).

Na pewno w „polskim miejscu” na mapie świata – tego uczy przecież Polaków doświadczenie historyczne nabywane ze złowrogą systematycznością od co najmniej XVII wieku – polityka międzynarodowa nie wybacza jej uczestnikom błędów i słabości. Owszem wyzwania, problemy, kryzysy doznawane przez Polskę często pochodzą z zewnątrz, ale to tylko część prawdy, z którą społeczeństwo polskie musi się mierzyć w swojej historii. Często bowiem wyzwania, problemy, kryzysy mają swoje źródło również w samej Polsce. Ale „gdzie można żyć, tam też można żyć dobrze” (Marek Aureliusz 2011, 5.16), także na „bezgranicznym, płaskim, przejściowym obszarze” (Nałkowski 1887, s. 650) między Niemcami a Rosją.

Typowa i zarazem – jak się wydaje – dominująca polska narracja o Polsce w polityce międzynarodowej, powtarzana także przez cudzoziemców, to nieustająca skarga na „zawistnych kolegów / nieprzyjazne wiatry” (Herbert 1969) – złe położenie geograficzne, niekorzystny układ sił, agresywnych i zaborczych sąsiadów, potężnych i nieprzejednanych wrogów, niewiernych i fałszywych sojuszników. Tę postawę reasumuje tytuł syntezy historii Polski Brytyjczyka Normana Daviesa – „Boże igrzysko”. Został on zainspirowany jedną z fraszek polskiego renesansowego poety Jana Kochanowskiego (1530–1584) (Davies 2019, s. 327–328), w której człowiek – nazwany bożym igrzyskiem – widzi siebie w roli kowala własnego losu, a tymczasem jest tylko błaznem unoszonym przez niezależny od niego strumień zdarzeń (Kochanowski 1957, s. 41). Kowal czy błazen, paw czy papuga, lider czy satelita to kluczowa, a zarazem zarówno obłędna, jak i przynajmniej częściowo fałszywa alternatywa w polskiej historii i polityce zakotwiczona w geografii Polski.

Położenie geograficzne Polski i jej sąsiedztwo niewątpliwie jest trudne i wymagające, wręcz niebezpieczne, na co wskazywał już Gall Anonim w XII wieku pisząc, iż Słowiańszczyzna-Polska jest „otoczona przez tyle [...] ludów [...] i wielokrotnie napadana przez wszystkie naraz i każdy z osobna” (Anonim tzw. Gall 1989, s. 11). Ta ocena była później wielokrotnie powtarzana przez swoich i obcych, także i dziś (Nałkowski 1887, s. 603, 650, Mearsheimer 2019, s. V, Forczyk 2020, s. 19–20, Black 2021). Polskie myślenie o polityce międzynarodowej nie powinno być jednak nacechowane determinizmem geograficznym, sprowadzać Polski do roli więźnia, zakładnika lub ofiary geografii czy geopolityki. Sytuacja Polski na tle społeczeństw i państw położonych w Europie kontynentalnej między 50. a 55. stopniem szerokości geograficznej północnej nie jest niepowtarzalna i nadzwyczajna geopolitycznie, nie jest inna. Wszystkie te społeczeństwa i państwa mierzą się w równym stopniu, ale z różnym skutkiem z geografą. Wprawdzie Joseph Conrad miał jak najbardziej rację uznając za swój pogląd ten mówiący o tym, że „Polska musi żyć w zetknięciu z Niemcami i Rosją do końca swych dziejów” (Conrad 2017 [1919]), ale „piórami śmierci opierzone są skrzydła szansy” (przypisywane Francisowi Drake’owi, za: Hughes-Hallett 2004). Czeski autor – Jiří Gruša – może zaskakująco z polskiej perspektywy, dostrzega właśnie tę drugą stronę medalu: „złóśliwi już wtedy [u zarania czeskiego państwa – M.W.S.] rozpuszczali starą plotkę, że Lech – brat Czecha – był mądrzejszy, zamiast wzgórz i pagórków wybrał sobie przestronne pole. Doszedł aż nad Bałtyk i założył Polskę – kraj znacznie większy i o wiele bardziej zróżnicowany” (Gruša 2018, s. 12).

To nieprawda zatem, że patrząc kategoriami geograficznymi i geopolitycznymi „decyzję Lecha [o założeniu Polski między Odrą a Wisłą – M.W.S.] zaliczyć można do dziejów najgorszych decyzji w historii świata” (Lipniacka 2016, s. 5). Przecież Słowiańszczyzna-Polska „nigdy [...] nie została przez nikogo ujarzmiona w zupełności” (Anonim tzw. Gall 1989, s. 11). Polska dobrze sobie radzi ze „swoją” geografą. Trwa w swoim miejscu na mapie, rozciągnięta na kręgosłupie Wisły, od ponad 1000 lat. Jest tam jako odrębna jednostka geopolityczna przez większość tego okresu. Nizina nad Wisłą i Odrą buduje

zagrożenia, ale i obdarza szansami. Historia Polski wydaje się jedną z najlepszych ilustracji do słów Francisa Drake'a. Polska sięgała po Pragę (1003–1004), Moskwę (1610–1612) czy Kijów, ale jej sąsiedzi sięgali po Gniezno, Kraków i Warszawę. Kijów w granicach Korony-Polski pozostawał 98 lat (1569–1667), podczas gdy Warszawa w granicach Rosji 100 lat (1815–1915), a może tylko – biorąc pod uwagę status Królestwa Polskiego po kongresie wiedeńskim – 84 lata (1831–1915). Lwów pod panowaniem „ruskim” (Ruś Halicka, ZSRR, Ukraina) pozostaje 171 lat (ok. 1250–1340, 1939–1941, 1944–2022), podczas gdy pod polskim trwał 453 lata (1340–1772, 1918–1939), a austriackim 146 lat (1772–1918). Z kolei Kraków w rękach Austrii pozostawał przez 86 lat (1795–1809, 1846–1918), a Wilno w polskich tylko 20 lat (1919–1939). Królewiec w lennej zależności od Polski tkwił przez 191 lat (1466–1657), podczas gdy Gniezno i Poznań w granicach Prus przez 117 lat (1793–1807, 1815–1918). Malbork w rękach zakonu krzyżackiego był 192 lata (1274–1466), w niemieckich w sumie 365 lat (1274–1466, 1772–1945), podczas gdy w Polsce jest już 383 lata (1466–1772, 1945–2022). Wrocław pozostaje przy Polsce (licząc polskich władców okresu rozbicia dzielnicowego) 427 lat (985–1335, 1945–2022), podczas gdy pod panowaniem czeskim, austriackim i niemieckim trwał nie mniej niż 610 lat (do 985, 1335–1945), w tym pod pruskim/niemieckim tylko 205 lat (1741–1945). Jeśli poszukiwać sugestywnego i plastycznego obrazu z popkultury dla opisu długiego trwania anarchicznej i nieujarzmionej Polski w ciągle żywej strefie sejsmicznej cywilizacji i imperiów, to można przywołać obserwację Philippe'a Nemo na temat Polaków z 1978 roku, z okresu wydawało się głębokiej i trwałej politycznej i gospodarczej podległości sowieckiemu imperium – „to są <Gallowie> niczym z Asteriksa” (Nemo 2006, s. 7).

Polska i Polacy borykają się z problemem skali, gdyż Polska jest krajem średniej wielkości, który budzi dumę, ale nie jest dostrzegany przez innych (Snyder w: Judt, Snyder 2019, s. 39). Tę obserwację o „<środkowym> położeniu” Polski innymi słowami ujął Brian Porter-Szücs: „Znajdują się [mieszkańcy Europy północno-wschodniej, czyli także Polacy – M.W.S.] wśród najśłabszych z najpotężniejszych i najpotężniejszych ze słabych, wśród najuboższych z bogatych i najbogatszych z biednych”

[Porter-Szücs 2021, s. 18]. W jeszcze inne słowa, choć tylko w kontekście Rosji, co jednak należy traktować jako stwierdzenie *pars pro toto*, ubrał tę sytuację polityczną, gospodarczą i geograficzną Polski Andrzej Chwalba: „Wystarczy popatrzeć na mapę. Polska to punkt.” [Chwalba, Harpula 2021, s. 18]. Współczesna Polska jest zatem krajem średniej wielkości, silniejszym od większości państw w Europie Środkowo-Wschodniej, ale słabszym od Niemiec i Rosji, z którymi musi rywalizować pozostając zamknięta z nimi w jednej przestrzeni. Brzemie historii nie ułatwia Polsce gry w tej roli, bo o ile do końca XIV wieku i od końca XVII do końca XX wieku była ona raczej przedmiotem polityki europejskiej (może poza rokiem 1920 i 1939), to 260 lat liczone od lat 80. XIV stulecia, między koronacją Jadwigi Andegaweńskiej (1384) a śmiercią Władysława IV Wazy (1648), to polski „gwiazdny czas”.

„Geograficzno-polityczny atlas Polski. Polska w świecie współczesnym: Perspektywa 2022” przedstawia kolejne „zdjęcie momentowe” Polski, tym razem aktualne dla roku 2022. Wprawdzie wiele map w nim zawartych szybko wyblaknie w słońcu historii, ale wiele okaże się również odpornymi na upływ czasu. Często w Atlasie anonimizujemy świat poza granicami współczesnej Polski lub jej wybranych otoczeń międzynarodowych. To zabieg celowy, nakierowany na skupienie uwagi Czytelnika na określonym zjawisku w ściśle zdefiniowanych granicach geograficznych. Nie wszystkie mapy udało się nam zaktualizować lub wykonać, bo mapy są tylko „więźniami” danych i to w podwójnym sensie. Po pierwsze – co oczywiste – nie mogą bez nich powstać. Stąd na przykład nie mogliśmy skorzystać z danych najświeższego (2021) spisu powszechnego w Polsce, gdyż w chwili oddania do druku Atlasu są one wciąż jeszcze niedostępne. Po drugie, mapy są tak dobre i dokładne jak dane, na których się opierają, choć z pewnością także my sami w Atlasie nie ustrześliśmy się błędów i pomyłek. Wprawdzie relacja polityka-przestrzeń stanowi kręgosłup konstrukcyjny „Geograficzno-politycznego atlasu Polski”, ale jego tematyka wykracza poza wąsko rozumianą geografie

polityczną. W Atlasie nie zamieszczono tekstu będącego syntezą ogólną zbudowaną na podstawie całości opublikowanego materiału kartograficznego, a także szczegółowych opisów map (z wyjątkiem źródeł, a także koniecznych do interpretacji i zrozumienia map wyjaśnień i zastrzeżeń), kierując się przekonaniem, że każdy ma prawo i wręcz powinien samodzielnie wyrobić sobie sąd na temat współczesnego państwa i społeczeństwa polskiego. Mimo że nie udało się nam opracować wielu tematów z braku danych, czasu i miejsca, Atlas usiłuje dać jak najpełniejszy i jak najwszechstronniejszy obraz współczesnej Polski i Polaków. Ufamy więc, że mimo swoich ograniczeń „On będzie niośł Miasto w sobie [...] / on będzie Miasto” (Herbert 1983).

W pierwszej kolejności chciałbym podziękować Jakubowi Mielnikowi, dyrektorowi Biura Programu „Niepodległa” Janowi Edmundowi Kowalskiemu i Wojciechowi Kirejczukowi, wiceprezesowi Rady Ministrów profesorowi Piotrowi Glińskiemu oraz dziekanowi Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, profesorowi Maciejowi Jędrusikowi –

bez ich zaangażowania i decyzji nie doszłoby do realizacji drugiego wydania „Geograficzno-politycznego atlasu Polski”. Chciałbym również wyrazić wdzięczność doktorowi Dariuszowi Maciakowi z Kancelarii Prezydenta RP, pracownikom Biura Programu „Niepodległa”, w szczególności Magdalenie Bagińskiej, oraz pracownikom administracji WGSR UW, w szczególności Urszuli Nikitin, Iwonie Orzechowskiej i Joannie Papis. Last but not least „Geograficzno-polityczny atlas Polski” jest dziełem całego zespołu autorów, których jestem dłużnikiem. Dziękuję w szczególności osobom na co dzień zaangażowanym w obsługę Projektu – Annie Andruszkiewicz, Adzie Górnej, Krzysztofowi Górnemu, Magdalenie Skorupskiej i Małgorzacie Wojtaszczyk.

Warszawa, wiosna 2022 roku

[Marcin Wojciech Solarz](#)

*Profesor geografii politycznej
na Uniwersytecie Warszawskim*

ПИТАЙ ПРО ПОЛЬЩУ

[...]

*Не питай мене, чому я з нею,
Не питай мене, чому не з іншою,
Не питай мене, чому я думаю,
що для мене немає інших місць.*

*Не питай мене, що я у ній бачу,
Не питай мене, чому в іншій - ні,
Не питай мене, чому я постійно хочу
засинати у ній і прокидатися.*

[...]

Гурт Obywatel G.C., *Не питай про Польщу*

Понад тридцять років тому, на порозі другої Незалежності у XX столітті, з'явилася стаття Стефана Кіселевського з сильною і промовистою назвою: «Кому потрібна Польща?» (Kisielewski 1990). Автор не дав повної і вичерпної відповіді, залишаючи її пошуки своїм сучасникам і майбутнім поколінням. Він лише зазначає, що Польща точно потрібна йому та самій собі (Kisielewski 1990, стор. 31, 33). Тридцять років потому, в інших міжнародних та державних конфігураціях, включені у західні структури, але з внутрішніми поділами, отримуючи ключові виклики для польської держави глобального і регіонального масштабу, ми можемо заново винести це питання і відповідь на нього на порядок денний – вона точно потрібна Польщі і полякам. Така відповідь диктується історичним досвідом, оскільки її відсутність у довгому XIX столітті (1795-1918) поставила польське суспільство на край бурхливого потоку історії, прирікаючи його на брак польськоцентричної моделі сучасності, а пізніше втискаючи у рамки «абсурдного і від початку архізлочинного устрою» (Kisielewski 1990, стор. 32), чим загальмувала польську машину розвитку на наступне майже півстоліття (1944-1989).

У контексті Польщі – «слабшої держави, але яка займає стратегічно важливу територію» (Mearsheimer

2019, стор. VI) – слід пам'ятати, що держави, «зацікавлені виживанням у небезпечному світі міжнародної політики, не можуть ухилятися від змагань за силу. Навіть ті, які б прагнули лише жити у мирі, змушені брати участь у безжальному суперництві.» (Mearsheimer 2019, стор. V). Це спостереження виникає також з роздумів над польською історією, оскільки у столітті перед останнім розділом Речі Посполитої у 1795 році – в ім'я спокою - Польща «ухилилася від змагань за силу» і заплатила не лише її втратою, але й ліквідацією державності.

Відновлення незалежності у 1918 році, після 123 років поділів, є без сумніву однією з найважливіших віх польської історії. Нажаль, з перспективи століття, це отруєний ювілей, оскільки у його святкування «акорд прорізався фальшивий, нестерпучий / Усі здивовані – чи не змилив артист? . А він повторює той самий злісний свист», який повинен усіх налякати, змішати радість зі зловіщим передчуттям (Mickiewicz 1973, переклад Максим Рильський). Протягом наступних 100 років, починаючи від 1918, Польщі не вдавалося втримати статус повністю суверенної держави довше, ніж 50 років. У 1939–1989 роках ми дивилися «в обличчя голоду, в обличчя вогню, в обличчя смерті / найгірше – в обличчя зради» (Herbert 1983,

переклад Максим Стріха). Спочатку, у 1939–1945 роках, ми дійшли «до темного краю / по золоте руно небуття» (Herbert 1974, переклад Віктор Дмитрук), приречені на політичну і біологічну смерть, пізніше, у 1944 році, Польща відродилася у вигляді поневоленого гвинтика у советській імперській машині, хоча і зі своїм місцем на мапі та шансом для поляків на виживання як нації. На жаль, решта з 50 років незалежності цього століття не дає приводів для оптимізму – це «мелодія, зіпсована [...] акордом нестерпучим»: не має значення, чи незалежна Польща була «червона від нашої крові» (після Першої світової війни), чи встала, «спираючись на власну тяжку працю» (після закінчення холодної війни), в обох періодах свободи (1918–1939 та після 1989 року) вона не була «побіліла від нашого жару» (Немар 2005), занурена у гострі і деструктивні спори та політичні конфлікти. Чи був це «акорд [...] фальшивий» або ж «чи не змилив артист» (Mickiewicz 1973, переклад Максим Рильський)?

Абсолютно вірним є, що у «польському місці» на мапі світу – і цього вчить поляків історичний досвід, який вони здобували зі зловіщою систематичністю починаючи від XVII століття – міжнародна політика не вибачає своїм учасникам помилок і слабкостей. Звісно, виклики, проблеми, кризи, з якими стикалася Польща, часто походили ззовні, але це лише частина правди, яку польське суспільство мусить прийняти у своїй історії. Оскільки часто ці виклики, проблеми і кризи мають своє джерело також у самій Польщі. Але «де можна жити, там можна жити добре» (Marek Aureliusz 2011, 5.16), також на «безкрайому, пласкому, прохідному терені» (Nałkowski 1887, стор. 650) між Німеччиною і Росією.

Типовий і водночас, як здається, домінуючий польський наратив про Польщу у міжнародній політиці, часто повторюваний іноземцями, це безустанна скарга на «заздрісних друзів / неприязні вітри» (Herbert 1969), погане географічне положення, невдалий розклад сил, агресивних і жадібних сусідів, сильних і непримиренних ворогів, зрадливих і фальшивих союзників. Такий підхід відображається у назві наукового синтезу історії Польщі британського автора

Нормана Дейвіса – «Боже ігрище». На неї історика надихнула одна з епіграм польського поета епохи Ренесансу Яна Кохановського (1530–1584) (Davies 2019, стор. 327–328), у якій людина, названа Божим ігрищем, бачить себе у ролі коваля власної долі, коли насправді вона є лише блазнем, якого несе течією незалежних від нього самого подій (Kochanowski 1957, стор. 41). Коваль чи блазень, павич чи папуга, лідер чи супутник – це ключова і водночас шалена, а також принаймні частково фальшива альтернатива у польській історії і політиці, яка базується на географії Польщі.

Географічне положення Польщі і її сусідство без сумніву є нелегким і клопітним, навіть небезпечним, на що вказував ще Галл Анонім у XII столітті, пишучи, що Слов'янщина-Польща «оточена такою кількістю [...] народів [...], нападають на неї багаторазово усі разом і кожний окремо» (Anonim tzw. Gall 1989, стор. 11). Ця оцінка пізніше багаторазово повторювалася своїми та чужими, також і сьогодні (Nałkowski 1887, стор. 603, 650; Mearsheimer 2019, стор. V; Forczyk 2020, стор. 19–20; Black 2021). Польське мислення про міжнародну політику не повинно однак вирізнятися географічним детермінізмом, обмежуючи Польщу до ролі в'язня, заручника або жертви географії чи геополітики. Ситуація Польщі на тлі суспільств і держав континентальної Європи, які знаходяться між 50 і 55 градусами північної широти, не є неповторною і надзвичайною з точки зору геополітики, не є інакшою. Усі ці суспільства і держави стикаються з проблемами географії – у рівному ступені, але з різними результатами. Джозеф Конрад мав рацію, коли вважав, що «Польща мусить жити поряд з Німеччиною і Росією до кінця своєї історії» (Conrad 2017 [1919]), але пір'ям смерті обросли крила шансу» (вислів приписуваний Френсісу Дрейку, цит.: Hughes-Hallett 2004). Чеський автор Іржі Груша, можливо несподівано для польської перспективи, помічає другий бік медалі: «злосливці вже тоді (на початку існування чеської держави – М.В.С.) розносили стару плітку, що Лех – брат Чеха – був найрозумніший, замість гір та пагорбів вибрав собі широке поле. Дійшов аж до Балтійського моря і заснував Польщу – країну набагато більшу і різноманітнішу» (Grusa 2018, стор. 12).

Отже, неправдою було б стверджувати, оперуючи географічними і геополітичними категоріями, що «рішення Леха (про заснування Польщі між Одрою і Віслою – М.В.С.) можна віднести до десяти найгірших рішень в історії світу» (Lipniaska 2016, стор. 5). Адже Слов'янщина-Польща «ніколи (...) ніким не була повністю захоплена» (Anonim tzw. Gall 1989, стор. 11). Польща добре собі радить з «власною» географією. Тримається свого місця на мапі, розтягнена на хребті Вісли, вже понад 1000 років. Перебуває там як окрема геополітична одиниця більшість цього часу. Низина на Віслі і Одрі створює загроження, але й дарує шанси. Історія Польщі може служити однією з найкращих ілюстрацій до слів Френсіса Дрейка. Польща доходила до Праги (1003–1004), Москви (1610–1612) чи Києва, але її сусіди доходили до Гнезна, Кракова і Варшави. Київ перебував у межах Корони Польського Королівства 98 років (1569–1667), тоді як Варшава знаходилася у кордонах Росії 100 років (1815–1915), а може лише 84 роки, якщо взяти до уваги статус Польського Королівства після Віденського конгресу (1831–1915). Львів під «руським пануванням» (Галицька Русь, СРСР, Україна) перебуває протягом 171 року (близько 1250–1340, 1939–1941, 1944–2022), тоді як під польським – 453 роки (1340–1772, 1918–1939), австрійським – 146 років (1772–1918). Краків був під австрійською владою 86 років (1795–1809, 1846–1918), а Вільнюс під польською – лише 20 років (1919–1939). Крелевець знаходився у ленній залежності від Польщі протягом 191 року (1466–1657), тоді як Гнезно і Познань у кордонах Пруссії – 117 років (1793–1807, 1815–1918). Мальборк був у руках Ордену хрестоносців 192 роки (1274–1466), сумарно у німецьких – 365 років (1274–1466, 1772–1945), до Польщі він належить вже 383 роки (1466–1772, 1945–2022). Вроцлав залишається у кордонах Польщі (рахуючи польських володарів з часів регіонального розпаду) 427 років (985–1335, 1945–2022), під чеською, австрійською і німецькою владою місто знаходилося не менше, ніж 610 років (до 985, 1335–1945), у тому числі під пруською/німецькою лише 205 років (1741–1945). Якщо шукати сугестивний і пластичний образ з поп-культури для опису *longue durée* анархічної і нескореної Польщі у постійно активній сейсмічній зоні цивілізацій та імперій, можна згадати замітку Філіпа Немо про

поляків з 1978 року, з періоду, як здавалося, глибокої і тривалої політичної та економічної залежності від советської імперії – «це <галли>, як з Астерікса» (Nemo 2006, стор. 7).

Польща і поляки борються з проблемою масштабу, оскільки Польща є державою середнього розміру, яка викликає гордість, але не помічається іншими (Snyder у: Judt, Snyder 2019, стор. 39). Це спостереження про «<центральне> положення» Польщі іншими словами описав Брайан Портер-Сюч: «Знаходяться (жителі Північно-Східної Європи, тобто також поляки – М.В.С.) серед найслабших з найсильніших і найсильніших зі слабих, серед найбідніших з багатих і найбагатших з бідних (Porter-Szücs 2021, стор. 18). Ще іншими словами, хоч лише у контексті Росії, що однак слід трактувати як твердження *pars pro toto*, описав політичну, економічну і географічну ситуацію Польщі Анджей Хвальба: «Достатньо глянути на мапу. Польща – це пункт.» (Chwalba, Harpula 2021, стор. 18). Таким чином, сучасна Польща є державою середньої величини, сильнішою від більшості держав Центрально-Східної Європи, але слабшою від Німеччини і Росії, з якими вона змушена бути суперником, замкнена в одному просторі. Тягар історії не полегшує Польщі виконання цієї ролі, до кінця XIV століття і від кінця XVII до кінця XX століття вона була скоріше об'єктом європейської політики (можливо, за винятком 1920 і 1939 років), проте 260 років, рахуючи від 80-тих років XIV століття, між коронацією Ядвіги Анжуйської (1384) і смертю Владислава IV Вази (1648), є польським «зоряним часом».

* * *

«Географічно-політичний атлас Польщі. Польща у сучасному світі: Перспектива 2022» представляє чергову «фотографію моменту» Польщі, цього разу актуальну для 2022 року. Щоправда, багато з його мап швидко зблідне на сонці історії, більшість однак витримає пробу часом. Часто в Атласі зустрічається анонімізація світу поза кордонами сучасної Польщі або її вибраних міжнародних середовищ. Цей прийом використовується свідомо, з метою привернути

увагу Читача до окремого явища у чітко визначених географічних кордонах. Не усі мапи нам вдалося актуалізувати або виконати, оскільки вони є лише «в'язнями» даних, і то у подвійному сенсі. По-перше, і це очевидно, мапи не можуть з'явитися без даних. Як приклад – ми не змогли використати дані найновішого (2021) загального перепису Польщі, оскільки на момент передачі Атласу до друку вони не були доступні. По-друге, мапи є рівно настільки добрими і точним, наскільки дані, на які вони спираються, хоча напевно ми й самі не убереглися від помилок у Атласі. Відносини політика-простір є головною конструкцією «Географічно-політичного атласу Польщі», але його тематика виходить за рамки вузького визначення політичної географії. В Атласі немає тексту, який би грав роль загального синтезу, збудованого на усьому обсязі опублікованого картографічного матеріалу, а також детальних описів мап (за винятком джерел та необхідних для інтерпретації та розуміння мап пояснень і уточнень), оскільки ми переконані, що кожен має право, а навіть повинен самостійно виробити судження про сучасну польську державу і суспільство. Хоч з причин відсутності даних, часу та місця нам не вдалося опрацювати багатьох тем, Атлас є спробою представити найповніший і якомога різносторонній образ сучасної Польщі і поляків. Ми віримо, що попри свої обмеження, «він понесе Місто в собі [...] / він буде Містом» (Herbert 1983, переклад Максим Стріха).

У першу чергу прагну подякувати Якубу Мельніку, директорам Бюро програми «Незалежна» Яну Едмунду Ковальському і Войцеху Кірейчику, заступнику голови Ради Міністрів професору Пйотру Глінському, а також декану Факультету географії і регіональних досліджень Варшавського університету професору Мацею Єндрусіку – без їхньої участі та рішень реалізація другого видання «Географічно-політичного атласу Польщі» була б неможливою. Хочу також висловити вдячність доктору Даріушу Мацяку з Канцелярії Президента Республіки Польща, працівникам Бюро програми «Незалежна», особливо Магдалені Багінській, а також працівникам адміністрації Факультету географії і регіональних досліджень Варшавського університету, особливо Уршулі Нікітін, Івоні Ожеховській і Йоанні Папіс. Last but not least, «Географічно-політичний атлас Польщі» є твором цілої групи авторів, перед якою я у вічному боргу. Особливо дякую особам, які брали участь у щоденній обслузі Проєкту – Анні Андрушкевич, Аді Гурній, Кшиштофу Гурному, Магдалені Скорупській і Малгожаті Войташик.

Варшава, весна 2022 року

Марцін Войцех Соляж
професор політичної географії
Варшавського університету

BIBLIOGRAFIA БІБЛІОГРАФІЯ

- Anonim tzw. Gall, 1989 [1112-1116], *Kronika Polska*, Wrocław.
- Bierzanek R., Symonides J., 2005, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa.
- Black J., 2021, *The Polish perspective*, The Critic, thecritic.co.uk
- Chwalba A., Harpula W., 2021, *Polska Rosja. Historia obsesji, obsesja historii*, Kraków.
- Conrad J., 1921, *Notes on Life and Letters*, New York and Toronto.
- Conrad J., 2017 [1919], *Zbrodnia rozbiorów*, <https://teologiapolityczna.pl>
- Davies N., 2019, *Sam o sobie*, Kraków.
- Forczyk R., 2020, *Fall Weiss. Najazd na Polskę 1939*, Poznań.
- Gruša J., 2018, *Czechy. Instrukcja obsługi*, Kraków.
- Hemar M., 2005, *Poezje zebrane. Wrzesień 1939 – maj 1945*, Łomianki.
- Herbert Z., 1969, *Napis*, w: Z. Herbert, 2008, *Wiersze zebrane*, Kraków.
- Herbert Z., 1974, *Pan Cogito*, w: Z. Herbert, 2008, *Wiersze zebrane*, Kraków.
- Herbert Z., 1983, *Raport z oblężonego Miasta i inne wiersze*, w: Z. Herbert, 2008, *Wiersze zebrane*, Kraków.
- Herbert Z., 2007, *The Collected Poems: 1956-1998* [Translated by Alissa Valles], New York.
- Hughes-Hallett L., 2004, *Heroes: Saviours, Traitors and Supermen*, London.
- Judt T., Snyder T., 2019, *Rozważania o wieku XX*, Poznań.
- Kisielewski S., 1990, *Komu potrzebna jest Polska?*, „Tygodnik Powszechny”, 4 marca.
- Kochanowski J., 1957, *Poezje*, Warszawa.
- Kroh A., 1992, *O Szwajku i o nas*, Nowy Sącz.
- Lipniacka E., 2016, *Przewodnik ksenofoba. Polacy*, Warszawa.
- Marek Aureliusz, 2011, *Rozmyślenia [do siebie samego]*, Warszawa.
- Mearsheimer J.J., 2019, *Tragizm polityki mocarstw*, Kraków.
- Mickiewicz A., 1917, *Pan Tadeusz or The Last Foray in Lithuania* [Translated by George Rapall Noyes], London and Toronto.
- Mickiewicz A., 1973, *Pan Tadeusz*, Warszawa.
- Nałkowski W., 1887, *Polska. [Obraz geograficzny Polski historycznej]*, w: B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, tom 8, Warszawa.
- Nemo P., 2006, *Co to jest Zachód?*, Warszawa.
- Porter-Szücs B., 2021, *Całkiem zwyczajny kraj. Historia Polski bez martyrologii*, Warszawa.
- Porter-Szücs B., 2014, *Poland in the Modern World: Beyond Martyrdom*, Chichester.
- Romer E., 1929, *W obronie polskich nazw geograficznych*, w: E. Romer, 1939, *Ziemia i państwo. Kilka zagadnień geopolitycznych*, Lwów-Warszawa.
- Zbyszewski K., 2014, *Wczoraj na wyrwyki*, Łomianki.

Polska w przestrzeni i czasie

Польща у просторі і часі

Polska – *serce Europy* (N. Davies), *boże igrzysko* (N. Davies), *całkiem zwyczajny kraj* (B. Porter-Szücs), *kraj z Księżyca* (E. Burke, M. Moran), *Polska, czyli nigdzie* (A. Jarry)... To tylko wybrane i razem całkowicie sprzeczne opinie cudzoziemców o Polsce. Stąd Atlas otwiera „wstęp do Polski” z odpowiedziami na podstawowe pytania – gdzie jest Polska, jak zmieniał się jej miejsce i kształt na mapie politycznej Europy, do jakich państw i pod jakim względem jest podobna, jakie są w jej historii kamienie milowe, czym wyróżnia się lub nie w Europie, w których instytucjach Zachodu jest zakotwiczona i od jak dawna, co myślą Polacy?

Польща – *серце Європи* (Н. Дейвіс), *Боже ігрище* (Н. Дейвіс), *цілком звичайна країна* (Б. Портер-Сюч), *місячна країна* (Е. Бурке, М. Моран), *Польща, тобто ніде* (А. Жаррі)... Це лише вибрані і водночас суперечливі думки іноземців про Польщу. А тому Атлас починається «вступом до Польщі» з відповідями на фундаментальні питання – де знаходиться Польща, як змінювалося її місце і кшталт на політичній мапі Європи, на які держави і у чому вона схожа, які головні віхи її історії, чим вона виділяється – або ні – на тлі Європи, членом яких західних інституцій вона є і як довго, про що думають Поляки.

Granice, terytorium, pamięć

Кордони, територія, пам'ять

Ponad pół wieku temu polski emigrant polityczny Karol Zbyszewski (2014) понуро, aczkolwiek niezwykle trafnie zwrócił uwagę, że *miedze na polach są trwalsze niż granice Polski*. Jest to efekt fizycznogeograficznej charakterystyki polskiego terytorium i położenia Polski między znajdującymi się w nieustannym ruchu wielkimi kamieniami młyńskimi europejskiej historii – Zachodem i Wschodem, Europą i Azją, Rzymem i Bizancjum (z Moskwą), Niemcami i Rosją. W polskiej historii i geografii politycznej problem ciągłości i zmiany polskich granic politycznych – tak rzeczywistych, jak i mentalnych – wraz ze swoimi skutkami politycznymi, społecznymi, osadniczymi, gospodarczymi i kulturowymi jest kluczowy. Polityka międzynarodowa kształtowała Polskę i Polaków nie tylko poprzez procesy wielkiej skali, ale także ingerując w lokalne mikroświaty. W odpowiedzi na wyzwania płynące od ponad 1000 lat z otoczenia międzynarodowego wypracowano w Polsce trzy wielkie metakonceptcje geopolityczne: Polski-przedmurza, Polski-przejęcia, Polski-pomostu. Są one najogólniejszą syntezą wielowiekowego polskiego doświadczenia polityki międzynarodowej w Europie Środkowo-Wschodniej i przekładają się nieustająco na kształt polskiej polityki zagranicznej. Historia i geografia Polski budowały tożsamość i pamięć zbiorową Polaków jako narodu. Powstawały one w relacji do terytorium zajmowanego przez społeczeństwo i państwo. W efekcie naniesione na mapę elementy wspólnotowej tożsamości i pamięci nie tylko wyznaczają granice *psychicznej ojczyzny* Polaków (A. Kroh 1992) i pokazują jej wewnętrzne przestrzenne zróżnicowanie, ale też ukazują treść, trwałość i zróżnicowanie przestrzenne samej ich tożsamości i pamięci. Te ostatnie są kształtowane w wyniku oddolnej (urbanonimy) i odgórznej polityki historycznej (pomniki, order). Lokalizacja w przestrzeni i w konsekwencji rozkład ważnych lub kreowanych na ważne miejsc, wydarzeń i postaci (ich miejsc urodzenia i/lub śmierci) pokazuje naturalne i ślepe koryta polskiej historii, rdzenie i peryferia polskiego świata, jego niejednorodność. Mapy w tym rozdziale podejmują wyżej wskazane zagadnienia.

Ponad pół століття тому польський політичний емігрант Кароль Збишевський (2014) понуро, але напрочуд точно звернув увагу, що *межі на полях є триваліші за кордони Польщі*. Це ефект фізично-географічної характеристики польської території і положення Польщі між постійно працюючими жорнами європейської історії – Заходом і Сходом, Європою і Азією, Римом і Візантією (з Москвою), Німеччиною і Росією. У польській історії і політичній географії проблема тягlosti і зміни польських політичних кордонів – дійсних і ментальних – разом з її політичними, суспільними, переселенчими, економічними і культурними наслідками є ключовою. Міжнародна політика формувала Польщу і поляків не лише за допомогою масштабних процесів, але й через втручання у місцеві мікро-світи. У відповіді на виклики міжнародного оточення, з якими Польща зустрічалася протягом останніх 1000 років, вона виробила три великі геополітичні метаконцепції: Польщі-передмур'я, Польщі-проходу, Польщі-помосту. Вони є найбільш загальним синтезом багатовікового досвіду Польщі у міжнародній політиці Центрально-Східної Європи і постійно відображаються у польській закордонній політиці. Історія і географія Польщі будували колективну ідентичність і пам'ять поляків як нації. Вони сформувалися у зв'язку з територією, яку займали суспільство і держава. Як результат, нанесені на карту елементи суспільної ідентичності і пам'яті не лише визначають кордони *психічної батьківщини* поляків (Kroh 1992) і показують її внутрішнє просторове різноманіття, але й демонструють зміст, тривалість і просторове різноманіття самої їхньої ідентичності та пам'яті. Ці дві останні категорії формуються у результаті історичної політики, яка походить знизу (урбаноніми) і згори (пам'ятники, ордени). Локалізація у просторі і, як наслідок, розклад важливих або створюваних як важливі, місць, подій і постатей (їхнє місце народження і/або смерті) показує натуральні і глухі русла польської історії, стрижні і периферії польського світу, його неоднорідність. Мapi у цьому розділі присвячені згаданим вище питанням.

Rozwój

Розвиток

Od 1989 roku Polska dokonała wielkiego skoku rozwojowego, ale wciąż ma jeszcze dużo do nadrobienia. Można to dostrzec wyraźnie na tle państw składających się na europejską część Zachodu, do której Polacy przynależą w wyniku wyborów cywilizacyjnych (1966) i politycznych (1999, 2004). W tym rozdziale Atlasu znajdują się trzy grupy map. Najpierw te rysujące szeroką panoramę obejmującą ostatnie 70 lat i całą Europę. Polacy mogą być dumni z sukcesu ich państwa, ale także powinni trzeźwo oceniać swoją historię: w roku 1989 odcięli hamujący ich balast systemu komunistycznego i czerwonej Rosji, ale wciąż – przywołując zacytowanego we wstępie Briana Portera-Szücsa – znajdują się wśród najsłabszych z najpotężniejszych i najuboższych z bogatych. W dalszej części rozdziału zaprezentowana jest więc węższa panorama, obejmująca tylko ostatnią dekadę i państwa składające się na trzon europejskiej części Zachodu. Na podstawie 116 map prezentujących ocenę Polski w bardzo różnych dziedzinach w zestawieniu z innymi państwami Zachodu widać jej sukcesy, zapóźnienia i porażki. Wreszcie skoro *takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie* (Jan Zamoyski), tę część Atlasu zamykają mapy odnoszące się do edukacji.

Від 1989 року Польща виконала великий стрибок у своєму розвитку, але і досі має багато невиконаних завдань. Це можна виразно помітити на тлі держав європейської частини Заходу, до якої поляки належать з огляду на їхні цивілізаційні (1966) і політичні (1999, 2004) вибори. У цьому розділі Атласу знаходяться три групи map. Спочатку ті, які змальовують широку панораму останніх 70 років і цілу Європу. Поляки можуть пишатися успіхом своєї держави, але також повинні тверезо оцінювати свою історію: у 1989 році вони відкинули гальмівний баласт комуністичної системи і червоної Росії, але усе ще – згадуючи вже процитованого у вступі Брайана Портера-Сюча – знаходяться серед найслабших з найсильніших і найбідніших з багатих. У дальшій частині розділу представлено вужчу панораму, яка охоплює лише останню декаду і держави, які становлять стрижень європейської частини Заходу. На підставі 116 map, які представляють оцінку Польщі у різних сферах у порівнянні з іншими державами Заходу, видно її успіхи, запізнення і поразки. Зрештою, оскільки *такі будуть Річпосполиті, як виховання їхньої молоді* (Ян Замойський), цю частину Атласу замикають мапи, присвячені освіті.

Państwo i polityka

Держава і політика

Polityka to potężna, autonomiczna sfera życia, dotykająca każdego osobiście, przed którą nie ma ucieczki. Władza państwowa (polityczna) bowiem – przywołując Ludwika Ehrlicha – jest całowładna, tzn. uprawniona do regulacji wszystkich stosunków w państwie (R. Bierzanek, J. Symonides 1994). Jednocześnie jednak polityka jest sferą życia budzącą silne kontrowersje i emocje ze względu na dwoistość swojej natury – nierozrwalne połączenie szlachetności i niegodziwości, opisanej sugestywnie w balladzie *Autoportret Witkacego* Jacka Kaczmarskiego i Przemysław Gintrowskiego (1980) w słowach: *polityka (...) to w kryształach pomyje*. W polskim przypadku kryształ to troska o dobro Rzeczypospolitej, pomyje zaś to tak często gorsząca praktyka polskiego życia politycznego. W poniższym rozdziale znajdują się mapy ilustrujące różne aspekty polskiej polityki, także w ujęciu porównawczym: zasady i mechanizmy systemu politycznego, elementy polityki zagranicznej, strukturę wewnętrzną państwa, pochodzenie polityków, funkcjonowanie systemu wyborczego (preferencje, frekwencja, głosy nieważne).

Політика – це потужна, автономна сфера життя, яка зачіпає кожну людину, від якої немає втечі, оскільки державна влада (політична) – цитуючи Людвіка Ерліха – є ціловладна, тобто уповноважена на регуляцію усіх стосунків у державі (Bierzanek, Symonides 1994). Однак водночас політика є тою сферою життя, яка викликає сильні суперечки та емоції з огляду на двоякість своєї природи – нерозривне поєднання шляхетності і негідництва, сугестивно описане у баладі *Автопортрет Віткаци* Яцека Качмарського і Пшемислава Гінтровського (1980) словами: *політика (...) це помий у кришталі*. У польському випадку кришталі – це турбота про добробут Речі Посполитої, а помий – практика польського політичного життя, яка так часто нас розчаровує. У цьому розділі знаходяться мапи, які ілюструють різні аспекти польської політики, також у порівняльному фокусі: права і механізми політичної системи, елементи закордонної політики, внутрішню структуру держави, походження політиків, функціонування виборчої системи (уподобання, участь у виборах, невраховані голоси).

Nazewnictwo geograficzne

Географічні назви

*J*ak imię i nazwisko stanowią pierwszorzędny dokument każdej osoby, tak nazwy geograficzne są nieocenionym skarbem kultury narodowej, a w swej sumie są doniosłym czynnikiem kultury światowej (E. Romer 1929). Dzięki nazwom geograficznym możemy spojrzeć w często zakrytą brakiem źródeł i opracowań twarz historii – rozpoznawać procesy osadnicze, polityczne, społeczne i gospodarcze, dostrzec zróżnicowanie kulturowe, poszukiwać różnorodnych związków, zależności i prawidłowości w obrębie granic Polski, jak i między nią a światem zewnętrznym. Mapy w tym rozdziale zwracają także uwagę na wielki proces denominacji przestrzeni publicznej w Polsce po 1989 roku oraz związane z nim wybory i napięcia społeczno-polityczne.

*Я*к ім'я та прізвище є головним документом кожної особи, так географічні назви є неоціненим скарбом національної культури, а у сумі своїй – важливим чинником світової культури (Romer 1929). Завдяки географічним назвам можна заглянути в обличчя історії, часто приховане відсутністю джерел та опрацювань – розпізнати переселенці, політичні, суспільні та економічні процеси, помітити культурне розмаїття, шукати різномірні зв'язки, залежності і закономірності у рамках кордонів Польщі, а також між нею і зовнішнім світом. Мапи у цьому розділі привертають увагу до великого процесу деномінації публічного простору у Польщі після 1989 року та пов'язаних з ним суспільно-політичних виборів і напруги.

Polacy za granicą, mniejszości w Polsce

Поляки за кордоном, меншини у Польщі

Historia sprawiła, że w przypadku Polski i Polaków heterogeniczność jest zasadą w dziejach, homogeniczność zaś wyjątkiem. Czy można znaleźć lepszy jej symbol niż słowa rozpoczynające polski poemat narodowy *Pan Tadeusz* (1832–1834): „Litwo! Ojczyzno moja!” i fakt, że zostały napisane przez polskiego poetę o dzisiejszej Białorusi na emigracji we Francji? Wewnętrzna różnorodność Polski budowały na przestrzeni dziejów takie procesy jak średniowieczna kolonizacja wschodnia, doświadczenie polsko-ruskiego (-ukraińskiego) państwa (Korony, od połowy XIV wieku) i litewsko-rusko (białorusko)-polskiego (Wielkiego Księstwa Litewskiego od 2. połowy XVI wieku), funkcjonowanie w granicach państw i imperiów zaborczych (1772–1918). Jednolitość Polski po drugiej wojnie światowej jawi się jako wyjątek w dziejach, zwłaszcza że dziś (2022) wskutek wojny na Ukrainie ponownie Polska stała się przynajmniej na jakiś czas krajem wyraźnie heterogenicznym. Zmiany jej granic i emigracja zarobkowa z kolei przyczyniły się, że Polaków i osoby o korzeniach polskich można spotkać chyba w każdej części ekumeny. Mapy w tym rozdziale ilustrują fakt zróżnicowania Polski i zarazem rozproszenia Polaków w świecie.

Istotnie, historycznie składowo tak, że u wypadku Polacji i polaków heterogeniczność jest zasadą w dziejach, homogeniczność zaś wyjątkiem. Czyż można znaleźć lepszy jej symbol niż słowa rozpoczynające polski poemat narodowy *Pan Tadeusz* (1832–1834): „O kraju mój, Litwo!” i ten fakt, że zostały napisane przez polskiego poetę o dzisiejszej Białorusi na emigracji we Francji? Wewnętrzna różnorodność Polacji budowały na przestrzeni dziejów takie procesy jak średniowieczna kolonizacja wschodnia, doświadczenie polsko-ruskiego (-ukraińskiego) państwa (Korony, od połowy XIV wieku) i litewsko-rusko (białorusko)-polskiego (Wielkiego Księstwa Litewskiego od 2. połowy XVI wieku), funkcjonowanie w granicach państw i imperiów zaborczych (1772–1918). Jednolitość Polacji po drugiej wojnie światowej jawi się jako wyjątek w dziejach, zwłaszcza że dziś (2022) wskutek wojny na Ukrainie ponownie Polska stała się przynajmniej na jakiś czas krajem wyraźnie heterogenicznym. Zmiany jej granic i emigracja zarobkowa z kolei przyczyniły się, że Polaków i osoby o korzeniach polskich można spotkać chyba w każdej części ekumeny. Mapy w tym rozdziale ilustrują fakt zróżnicowania Polacji i zarazem rozproszenia Polaków w świecie.

Polska soft power

Польська м'яка сила

We wstępie do Atlasu zacytowane są słowa Timothy Snydera, że Polska budzi dumę, ale nie jest dostrzegana przez innych. W polityce międzynarodowej cele można osiągać dwojako: zarówno twardą siłą – wojskową i gospodarczą (*hard power*), której Polsce jako średniemu państwu wciąż jeszcze często brakuje, jak również subtelnie, sprawiając, że inni chcą być razem z nami, a nawet tacy jak my. Temu służy miękkie oddziaływanie na innych aktorów stosunków międzynarodowych (*soft power*) za pośrednictwem kultury, idei, nauki i edukacji, sportu, wybitnych postaci, rozpoznawalnych marek, pomocy rozwojowej, społeczności lokalnych. Czy Polska ma swoją *soft power*? Mapy zawarte w tym rozdziale starają się udzielić odpowiedzi na to pytanie.

Увступі до Атласу було процитовано слова Тімоті Снайдера про те, що Польща, хоч викликає гордість, часто залишається непоміченою. У міжнародній політиці можна по-різному досягати своєї мети: твердою силою – військовою та економічною (*hard power*), якої Польщі – середній державі – усе ще бракує, але також ніжно, коли інші хочуть бути разом з нами, а навіть такими, як ми. Цьому служить м'який вплив на інших діячів міжнародних стосунків (*soft power*) за допомогою культури, ідей, науки та освіти, спорту, визначних постатей, впізнаваних брендів, розвиткової допомоги, локальних спільнот. Чи Польща має власну *м'яку силу*? Мапи з цього розділу намагаються дати відповідь на це питання.

Tempus calamitatum

Tempus calamitatum

Tempus calamitatum to czas nieszczęść, klęsk. 30 lat niepodległej Polski (1989-2019) to okres niezwykle korzystnej dla niej koniunktury wewnętrznej i międzynarodowej, niedoświadczanej przez nią chyba od blisko 400 lat, przynajmniej od roku 1648. Czas pokoju, rozwoju, stabilizacji. U progu lat 20. XXI wieku wraz z pandemią COVID-19 (2020) i pełnoskalową agresją Rosji na Ukrainę (2022) świat ponownie jednak zerwał się z kotwicy. Wielka przemiana w stosunkach międzynarodowych, także w Europie Środkowo-Wschodniej, właśnie się dokonuje. O tym mówią zaprezentowane w tym rozdziale mapy.

Tempus calamitatum – це час нещасть, поразок. 30 років незалежної Польщі (1989-2019) є періодом надзвичай сприятливої для неї внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури, якого не було протягом останніх 400 років, принаймні від 1648. Час миру, розвитку, стабілізації. На порозі 20-х років XXI століття, разом з пандемією COVID-19 (2020) і повномасштабною агресією Росії на Україну (2022), світ знову зірвався з ланцюга. Велика зміна у міжнародних стосунках, також у Центрально-Східній Європі, відбувається на наших очах. Про це розповідають представлені у цьому розділі мапи.

GEOGRAFICZNO-POLITYCZNY ATLAS POLSKI. POLSKA W ŚWIECIE WSPÓŁCZESNYM: PERSPEKTYWA 2022 był projektem badawczym, edytorskim i edukacyjnym z zakresu edukacji kulturalnej objętym Patronatem Narodowym Prezydenta RP Andrzeja Dudy w Stulecie Odzyskania Niepodległości. Zrealizowany został w latach 2020–2022 pod kierunkiem prof. dr. hab. Marcina Wojciecha Solarza w Zakładzie Geografii Politycznej i Historycznej Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego. Projekt sfinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa” na lata 2017–2022. Był on kontynuacją i rozwinieniem projektu badawczego i edytorskiego wykonanego w latach 2015–2018 ze środków Narodowego Centrum Nauki [2014/15/B/HS5/00729].

W ramach Projektu:

- opublikowano II wydanie „Geograficzno-politycznego atlasu Polski. Polska w świecie współczesnym”;
- powstała strona internetowa Projektu, profil facebookowy i kanał Youtube;
- opracowano 10 scenariuszy lekcji dla szkół średnich (w formie przewodników i filmów instruktażowych);
- zorganizowano w 16 województwach szkolenia dla nauczycieli szkół ponadpodstawowych z zakresu geografii politycznej i wykorzystania atlasu w nauczaniu geografii, historii i wiedzy o społeczeństwie;
- zorganizowano kilkadziesiąt wydarzeń edukacyjnych, w których łącznie wzięło udział kilka tysięcy uczniów z całej Polski;
- przeprowadzono ogólnopolski konkurs na najlepszą wycieczkę politycznogeograficzną.

ГЕОГРАФІЧНО-ПОЛІТИЧНИЙ АТЛАС ПОЛЬЩІ. ПОЛЬЩА У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПЕРСПЕКТИВА 2022, був дослідницьким, видавничим та навчальним проектом зі сфери культурної освіти, охоплений Національним патронатом Президента Республіки Польща Анджея Дуди у Століття відновлення незалежності. Він був реалізований у 2020–2022 роках під керівництвом професора, доктора наук Марціна Войцеха Соляжа на Кафедрі політичної та історичної географії Факультету географії та регіональних досліджень Варшавського університету. Проект був профінансований з фонду Міністра культури і національної спадщини у рамках Багаторічної державної програми «Незалежна» на 2017–2022 роки. Він був продовженням і поглибленням дослідницького та видавничого проекту, виконаного у 2015–2018 роках коштами Національного центру науки [2014/15/B/HS5/00729].

У рамках Проекту:

- опубліковано II видання «Географічно-політичного атласу Польщі. Польща у сучасному світі»;
- створено сайт проекту, профіль на Facebook і канал Youtube;
- опрацьовано 10 сценаріїв уроків для середніх шкіл (у формі путівників та інструктажних фільмів);
- організовано семінари у 16 воєводствах для вчителів старших шкіл у галузі політичної географії і використання атласу при навчанні географії, історії та суспільствознавства;
- організовано кількадесят навчальних подій, у яких взяли участь кілька тисяч учнів з усієї Польщі;
- проведено загальнопольський конкурс на найкращу політично-географічну екскурсію.